

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1626

Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 983

Kitap Adı: İlk Dönem Kelamında İstidlâl Problemi

Book Title: In Early Period of Kalam Problem of Inference

ISBN: 978-625-5576-37-8

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576378

Yazar | Author: Fatmanur CERAN KÖKSAL | orcid.org/0000-0002-3748-776X

Kurum | Institution: Süleyman Demirel Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04fjtte88

Editör | Editor: Emre KÖKSAL | orcid: 0000-0003-1251-9347

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 172

Yayın Tarihi | Publication Date: Haziran | June 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAB | Dinî konular: felsefe | Religion & beliefs: philosophy

BISAC: REL067000 | Din / Felsefe | Religion / Philosophy

THEMA: QRAB | Dinî felsefe / İnanç ve düşünce üzerine sorgulayıcı metinler | Religious philosophy / Enquiry into belief and thought

LC: BP166 | İslam – Kelam – Delil ve Akıl | Islamic theology – Proofs and reason

Atıf Bilgisi | Cite as: Ceran Köksal, Fatmanur. *İlk Dönem Kelamında İstidlâl Problemi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050
Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60
www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

İLK DÖNEM KELAMINDA İSTİDLÂL PROBLEMİ

Dr. Fatmanur CERAN KÖKSAL

Yazar Hakkında | About the Author

Dr. Fatmanur CERAN KÖKSAL

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2013 yılında mezun oldu. 2016 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. 2023 yılında aynı üniversite ve anabilim dalında doktorasını tamamladı. Yine 2023 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Halen aynı üniversitede kelim alanındaki çalışmalarını sürdürmektedir.

She graduated from Süleyman Demirel University Faculty of Theology in 2013. In 2016, she completed her master's degree at Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Basic Islamic Sciences. In 2023, she completed her doctorate at the same university and department. Again in 2023, she graduated from Süleyman Demirel University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy. She is still continuing her studies in the field of theology at the same university.

Kitap Hakkında

İlk Dönem Kelamında İstidlâl Problemi

Bu çalışma, kelimelerin temel kaynakları olan Kur'an, Sünnet, icmâ ve akıl ile bu kaynaklara dayalı geliştirilen istidlâl yöntemlerini ilk dönem mu'tezilî ve sünnî kelâm özelinde incelemektedir. Çalışmada, söz konusu kaynakların mezhepler arasında nasıl yorumlandığı, bu yorumların hangi yöntemsel çerçevede geliştirildiği ve özellikle akli, nakli ve luğavî istidlâl biçimlerinin mezheplerin görüş ayrılıklarını nasıl şekillendirdiği analiz edilmektedir. Mu'tezile'nin akli önceleyen yaklaşımı ile sünnî kelâmın naslara dayalı istidlâl anlayışı karşılaştırmalı olarak ele alınmakta, her iki ekolün kendi içinde geliştirdiği tutarlı delillendirme yöntemleri ortaya konmaktadır. Ayrıca kıyâsî'l-gâib ale's-ş-şâhid, sebr ve taksim gibi klasik istidlâl metodlarının nasıl kullanıldığına da yer verilmekte, bu yöntemlerin hem mu'tezilî hem sünnî gelenekte ne şekilde uygulandığına dair örnekler sunulmaktadır. Bu metodların özellikle tartışmalı itikadî konularda nasıl işlevselleştirdiği çalışmanın ele aldığı temel konular arasındadır. Son olarak dilin nasları anlama konusundaki katkısı ele alınmaktadır. Mu'tezilî ve sünnî kelâmcıların dile atf yaparak hangi ölçüde kendi görüşlerini temellendirdikleri ifade edilmektedir. Çalışma, ilk dönem kelâm düşüncesinde yöntemsel farkların itikadî tercihler üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an; Kelâm; Sünnet; İcmâ; Akıl; Dil; İstidlâl.

About the Book

In Early Period of Kalam Problem of Inference

This study examines the primary sources of Islamic theology (‘ilm al-kalām) namely the Qur’an, the Sunnah, ijām, and reason (‘aql) as well as the methods of inference (istidlāl) developed based on these sources, with a particular focus on early mu‘tazilite and sunnī kalām traditions. The research analyzes how these foundational sources were interpreted by different theological schools, the methodological frameworks within which these interpretations were developed, and how rational (‘aqlī), scriptural (naqlī), and linguistic (luḡawī) forms of inference shaped sectarian differences in doctrinal positions.

The study offers a comparative analysis of the Mu‘tazila’s approach that prioritises reason and the sunnī approach, which prioritizes transmitted texts (naṣṣ), highlighting the internal consistency and distinctive argumentative methods developed within each school. Furthermore, classical inferential techniques such as qiyās al-ghā’ib ‘alā al-shāhid (analogical inference from the seen to the unseen), sabr wa-taqsim (exhaustive division), and other methods are examined, with illustrative examples from both mu‘tazilite and sunnī theological traditions. How these methods are functionalised especially in controversial theological issues is among the main issues addressed in this study.

Finally, the contribution of language to the understanding of scriptural texts is explored. The extent to which mu‘tazilite and sunnī theologians grounded their arguments in linguistic analysis is assessed. Overall, the study emphasizes the decisive role that methodological differences played in shaping theological preferences in early kalām thought.

Keywords: Qur’an; Kalam; Sunnah; Ijma; Reason; Language; Inference.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
ÖN SÖZ	13

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	15
1. Kelamın Kaynak Tanımı	15
1.1. Bilginin Tanımı	15
1.2. Kelamın Bilgi Kaynakları	17
2. Delil ve İstidlâl	23
2.1. Delilin Tanımı.....	23
2.2. İstidlâlin Tanımı.....	25
2.3. İstidlâl Çeşitleri.....	27

1. BÖLÜM	29
----------------	----

İLK DÖNEM KELAMINDA NAKLÎ İSTİDLÂL.....

1. Kur'an'ın Delil Niteliği	29
1.1. Kur'an'ın Tanımı	29
1.1.1. Mu'tezilî ve Sünnî Yaklaşım	30
1.1.2. Kelamullah Tartışmaları	34
1.2. Kur'an'ın Anlaşılması	38
1.2.1. Mu'tezilî Anlayışın Kur'an ile İstidlâli	38
1.2.2. Sünnî Anlayışın Kur'an ile İstidlâli	42
2. Sünnet'in Delil Niteliği.....	46
2.1. Sünnet'in Tanımı.....	46
2.1.1. Mu'tezilî ve Sünnî Yaklaşım Açısından Sünnet.....	48
2.1.2. Mütevâtir-Âhad Haber Tartışmaları	51
2.2. Sünnet'in Anlaşılması.....	54
2.2.1. Mu'tezilî Anlayışın Sünnet ile İstidlâli.....	54
2.2.2. Sünnî Anlayışın Sünnet ile İstidlâli.....	58
3. İcman Delil Niteliği	61
3.1. İcman Tanımı.....	63
3.1.1. Mu'tezilî ve Sünnî Yaklaşım Göre İcma	65
3.2. İcmaa Dayalı İstidlâl	71
3.2.1. Mu'tezilî Kelamda İcma ile İstidlâl	71
3.2.2. Sünnî Kelamda İcma ile İstidlâl	74

2. BÖLÜM

İLK DÖNEM KELAMINDA AKLÎ İSTİDLÂL	77
1. Mu'tezile Kelamında Aklın Teorik Temelleri.....	77
1.1. Aklın Değeri.....	77
1.2. Aklın Yunan Kaynağı	79
1.3. İlk Mu'tezilîlerde Aklın İstihdamı	83
1.3.1. İlk Kaderîler.....	83
1.3.2. Hasan Basrî	86
1.3.3. Amr b. Ubeyd	87
1.3.4. Ebu'l-Huzeyl	89
1.3.5. Nazzâm.....	91
1.3.6. Ebû Ali el-Cubbâf ve Ebû Hâşim el-Cubbâf	92
2. Sünnî Kelamda Aklın Teorik Temelleri	94
2.1. Aklın İhmali ve Te'vilin Reddi	95
2.2. Te'vilin Gerekliliği ve Akla Duyulan İhtiyaç	98
2.3. İlk Sünnîlerde Aklın İstihdamı.....	100
2.3.1. Hasan b. Muhammed İbni'l-Hanefiyye	100
2.3.2. Ömer b. Abdilaziz.....	102
2.3.3. Ebû Hanife.....	104
2.3.4. İbn Kullâb-Hâris el-Muhâsibî-Kalânîsî	106
2.3.5. Eş'arî.....	109
3. Akıl Üzerinden Geliştirilen İstidlâl Yöntemleri	111
3.1. Kıyâsü'l-Gâib ale's-Şâhid	111
3.1.1. Mu'tezilî Yaklaşım	112
3.1.2. Sünnî Yaklaşım.....	114
3.2. Mukaddimelerden Sonuçlara Ulaşma	116
3.2.1. Mu'tezilî Yaklaşım.....	116
3.2.2. Sünnî Yaklaşım.....	117
3.3. Sebr ve Taksim.....	117
3.3.1. Mu'tezilî Yaklaşım	118
3.3.2. Sünnî Yaklaşım.....	119

3. BÖLÜM .....

İLK DÖNEM KELAMINDA LUĞAVÎ İSTİDLÂL	123
1. Dil-Kelam İlişkisi	123
1.1. İlk Dönem Kelamında Dilin Mahiyeti	123
1.2. Dilin Kaynak Niteliği	126

2. Kelamda Dil Üzerinden Gelişen İstidlâl.....	128
2.1. Gramer ile İstidlâl.....	128
2.1.1. Mu'tezilî Yaklaşım.....	129
2.1.2. Sünnî Yaklaşım.....	131
2.2. Semantik Yaklaşımlar.....	133
2.2.1. Mu'tezilî Yaklaşım.....	134
2.2.2. Sünnî Yaklaşım.....	137
2.3. Şiir ile İstidlâl.....	139
2.3.1. Mu'tezilî Yaklaşım.....	140
2.3.2. Sünnî Yaklaşım.....	141
2.4. Kelamda Temsilin Kullanımı.....	143
2.4.1. Mu'tezilî Yaklaşım.....	144
2.4.2. Sünnî Yaklaşım.....	145
SONUÇ	147
KAYNAKÇA	151
DİZİN	169

KISALTMALAR

A.Ü	: Atatürk Üniversitesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara/Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin/ibn/oğlu
Bkz./bkz.	: Bakınız
(by)	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
C.Ü.İ.F.D.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ç.Ü.İ.F.D.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EKEV	: Erzincan Eğitim ve Kültür Vakfı
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
G.Ü.İ.A.D.	: Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi
H.Ü.İ.F.D.	: Harran/Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	: Hazreti
K.S.İ.Ü.İ.F.D.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m. ö.	: Milattan önce
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Neşr.	: Neşreden
O.M.Ü.İ.F.D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayı
S.D.Ü.İ.F.D.	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
S.Ü.İ.F.D.	: Sakarya/Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
Tahk.	: Tahkik

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
(ty) : Tarih yok
U.Ü.İ.F.D. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd. : ve devamı
Vol. : Volume/Cilt
Yy. : Yayımlı/yayımları

ÖN SÖZ

Dinin itikadî boyutuyla doğrudan ilişkili olan kelimeler, hükümlerini, tanıdığı ve tanımladığı kaynaklar üzerine inşa etmek durumundadır. Kelam, Kur'an ve Sünnet'i temel iki kaynak olarak istihdam etmektedir. Naslardan bağımsız olmayacak biçimde icma kaynaklığı ise kelamda ayrıca kabul edilmektedir. Kelam, haber çerçevesinde değerlendirdiği bu kaynaklarla birlikte nazar adı altında akli referans almaktadır. Ancak aklın kaynaklığı daha ziyade nas merkezli ve nasların izin verdiği ölçüde benimsenmektedir. Kaynaklarını mutlak olmasa da Kur'an, Sünnet, icma ve akıl şeklinde belirleyen kelam, söz konusu kaynaklara atıf yaparak argümanlarını güçlendirmektedir.

Kelamda her fikrî oluşum, kendi kaynak tanımıyla, itikadî tercihlerinin geçerliliğini amaçlamıştır. Bu da referans alınan kaynakların, ortak unsurlar barındırmasına rağmen farklı şekillerde değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu farklılaşma fikrî çatışmaların metoda yansıyan şeklini ifade etmektedir. Bu ise doğrudan istidlâl yöntemiyle ilgili gözükmektedir. Kelamı, metod bakımından Yunan düşüncesiyle birleştiren mu'tezilî kelamcılar istidlâl açısından kelama katkı sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle onlar delil getirme yöntemlerini kullanarak kelamın felsefî yönünü ortaya çıkarmışlardır. Sünnî kelam ise mu'tezilî fikirlere karşı gelişmiş bir tavır olup mevcut istidlâl metodlarını da bu amaçla istihdam etmiştir.

'İlk Dönem Kelamında İstidlâl Problemi' adlı bu çalışmanın amacı ilk dönem kelamında ortaya çıkan istidlâl metodunun yapısını tespit etmektir. Kelamın delillere dayalı bir mahiyet arz etmesi de zaten bunun hangi ölçüde önemli olduğunu gösterecektir. Dolayısıyla kelamın istidlâlî yapısı mu'tezilî ve sünnî yaklaşımlar arasındaki itikadî ayrışmalardan hareketle çözümlenebilir. O halde öncelikle kelamcılarının konulara ilişkin görüşleri

ve bu görüşleri temellendirme çabaları incelenmelidir. Nitekim bu bizi genel mu'tezilî ve sünnî yaklaşımın istidlâl metotlarına ulaştıracaktır. Çalışmayı bir anlamda özgün kılan şey ilk dönemi değerlendirme çabasıdır. Çalışmada ilk döneme ilişkin itikadî metinlere özellikle yer verilmesi de bu nedenledir.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte kelamın, kaynak tanımı, referansta bulunduğu kaynakları hangi ölçüde otorite saydığı ve bu kaynakları istihdam ederken başvurduğu yöntemler değerlendirilmektedir. Birinci bölümde öncelikli olarak mu'tezilî ve sünnî kalamcılarının, Kur'an ve Sünnet'e ilişkin tanımlarına değinilmektedir. Daha sonra Kur'an'ın kaynaklığı bağlamında kalamullah; Sünnet'in kaynaklığı bağlamında ise mütevâtir-âhad haber tartışmalarına yer verilmektedir. Kur'an ve Sünnet'ten istidlâlde bulunurken Müslümanların icmaa tanıdıkları otorite ve bu otoritenin bir sonucu olarak icmaa atıfları ayrıca incelenmiştir. Dolayısıyla mu'tezilî ve sünnî kalamcılarının naslar üzerinden görüşlerini temellendirme çabası tespit edilmiştir. İkinci bölümde ilk dönem mu'tezilî ve sünnî kalamcılarının, akli hangi ölçüde istihdam ettiklerine ve nasların akli yoruma tâbî tutulması bağlamında te'vili nasıl değerlendirdiklerine işaret edilmiştir. Bu bölümde akıl üzerinden gelişen istidlâl yöntemleri yine ilk dönem mu'tezilî ve sünnî kelamı içine alacak biçimde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise mu'tezilî ve sünnî perspektifle yorumlanan naklî referansların dile dönük atıflarla nasıl değerlendirildiği belirtilmiştir. İlk dönem kalamcılar açısından dilin kaynak niteliği gramer, şiir ve semantik gibi dile ilişkin unsurlar üzerinden tespit edilmiştir.

Dr. Fatmanur CERAN KÖKSAL